

Епізод з історії міжконфесійних конфліктів на Острожчині в першій половині XVII ст.

Міжконфесійні відносини православної та греко-католицької церкви на Волині були і залишаються об'єктом уваги дослідників історії Церкви. Історіографія теми надзвичайно розлога і на сучасному етапі досліджень збагатилася новими комплексними науковими доробками українських науковців М. Довбищенка [2; 3] та С. Горіна [1]. В контексті характеристики релігійних рухів кінця XVI – першої половини XVII ст. важливими залишаються подробиці, що мовою джерел проливають світло на особливості впровадження унії у конкретних осередках. Документальні факти, які дозволяють характеризувати конфлікти між православними і уніатами не є чисельними. Серед них виділяється група відомостей про боротьбу (у тому числі збройну) за церковні чи монастирські осередки в якій фігурують духовні і світські особи протилежних таборів. Такі випадки зафіксовані, як правило, у важливих адміністративно-релігійних осередках, таких як Жидичинський монастир, Дмитрівська церква у Луцьку, Іллінська і Василівська церкви у Володимирі. Іншими були конфлікти, які мали характер збройних бунтів православного населення проти уніатів. До таких можна зарахувати напад на уніатського митрополита Йосифа Рутського поблизу Степаня, а також напад православних жовнірів Дубенського замку на Спасо-Преображенський монастир з метою вбивства архімандрита Касіяна Саковича. Відомі також інші нечисельні факти локальних конфліктів між православними й уніатами, які виникали на побутовому підґрунті. Окремо виділяються випадки, в яких конфлікти проявилися в середині монастирських общин. Про них в дослідженнях згадується ще менше ніж про дві попередні групи. Саме до таких і належить справа, яка стосується жіночого монастиря в селі Розваж.

Про монастир в селі Розваж з писемних джерел до нашого часу дійшло дуже мало відомостей. Документальне свідчення

про нього відоме із привілею 1634 р., про затвердження уніатським митрополитом Йосифом Рутським Івана Дубовича на місце архімандрита Дерманського монастиря. У ньому міститься згадка про те, що князь Владислав Домінік Заславський надав монахию чину Св. Василя монастир на Розважі під Острогом, а також акцентується на підпорядкуванні обителі Дерманському монастирю, настоятель якого Мелетій Смотрицький поставив там духівником дерманського священика отця Василя [1, с. 338]. Холмський єпископ Яків Суша в своїй праці *De laboribus unitorum* (вийшла 1664 р.) зазначав, що пізніше цей монастир знищила пожежа. Дослідники, за відсутності ширшого кола джерел, залишали без відповіді питання про час заснування тут обителі, її володіння, імена монахинь і настоятельниць [3, 88, 404]. У цьому випадку будь-які нові відомості до історії розважського монастиря можуть стати цінними як для прояснення історії існування цієї обителі, так і для уточнення локальних аспектів релігійних відносин на Волині в першій половині XVII ст.

Запис, про зміст якого йтиме мова, виявлений у книзі Дубенсько-Дубовецького монастиря, складеній в 1810 р. [4]. Сюди у вигляді літопису вписано зміст фундушів, привілеїв, листів та судових справ, які стосувалися цього та інших дубенських монастирів. Їх вміщено у, місцями розлоге, контекстуальне поле помітних чи неординарних подій, як з історії Дубна та інших волинських міст, так і тих, що бачилися в різний час доленосними в суспільно-політичному і релігійному житті Речі Посполитої та Європи. Записи доповнено роздумами на тему моралі. На тлі цих відомостей, запис про випадок у розважському монастирі з'являється в тій частині книги, яка містить повідомлення про впровадження унії. Увагу укладача він привернув, ймовірно, тому, що Дубовецький монастир у близький час також став осередком гострих суперечок між уніатською і православною групою черниць, які так і не знайшли порозуміння. Лише втручання власника Дубна князя Владислава Домініка Заславського допомогло розв'язати тут проблему.

Документ, який стосується монастиря у Розважі є копією листа князя Заславського до острозького старости Миколая Новицького, надісланого з Дубна 14 вересня 1632 р. (Додаток 1). У ньому Владислав Домінік висловлює стурбованість утисками,

які зазнає в цьому монастирі поставлена ним на настоятельницю монахиня Єуфразія Радомська. Як видно із тексту листа, здійсненню обов'язків нової старшої виникла колективна протидія православних священників і насельниць монастиря, які не бажали її приймати. Це проявлялося в якихось перешкодах під час здійснення богослужінь та зневагою в громадських місцях. В тексті присутня вказівка на існування пропаганди, яка велася з метою відштовхнути простолюду від прихильності поставленій настоятельниці-уніатці. Реальність виникнення через це бунту чи відступу місцевим населенням від здійснення обрядів і таїнств у цьому монастирі, підштовхує князя застерегти старосту стежити, аби священники не створювали для цього приводів.

В трьох місцях тексту про священників, які підбурюють монахинь і місцеве населення до непокори, говориться у множині. Ця деталь дозволяє кинути ширший погляд на саму ситуацію, адже, очевидно, тут маються на увазі організовані дії тих православних священників, які не бажали переходити в унію, можливо втратили на той час свої парафії чи служби або опинились перед такою загрозою. Князь Заславський навіть висловлює певні побоювання, що ці духовні особи будуть намагатися віддалити свою паству від здійснення обрядів у монастирі з настоятельницею-уніаткою. Значний вплив на общину монастиря і місцевий люд дозволяє вважати, що серед них був присутній місцевий священник, а водночас і духівник монахинь. Вірогідно, з метою обмежити вплив цієї особи, дерманський архімандрит Мелетій Смотрицький до своєї смерті в 1633 р. призначив сюди священника з Дерманського монастиря отця Василя. Версія заміни духівника виглядає обгрунтованою тому, що конверсія отця Василя в уніатство із православ'я, якби така була, викликала би супротив монахинь, а виступати йому при цьому проти настоятельниці-уніатки не бачиться доцільним. Наявність тут духівника-уніата уже в 1632 р., очевидно, полегшила би ситуацію із наверненням обителі в унію і не призвела до загострення, що виникло того року. Тому можна висловити здогад про те, що отець Василій в 1632 р. ще не був поставлений духівником над монахинями і саме згаданий інцидент підштовхнув Мелетія Смотрицького призначити їм духівника, який підтримував унію з Римом.

Владислав Домінік Заславський, покликаючись на можливе Боже покарання, просить острозького старосту заборонити утиски новій настоятельниці, а тих, хто буде їх чинити суворо покарати. Зокрема священникам він погрожує тяжким тілесним покаранням, а монахиням, які не хочуть жити в монастирі у покорі старшій зазначає, що і у місті їм немає чого робити, оскільки будуть своїми вчинками показувати людям поганій приклад. Останнім ніби висувається умова про те, що якщо вони не примиряться із настоятельницею, то прихистку шукати їм буде ніде.

Аналіз тексту листа дозволяє зробити наступні узагальнення, які втім не виключають поправок з появою нових писемних свідчень. Справа поставлення у Розважському монастирі на настоятельницю особу, віддану справі об'єднанню Церкви відображає поширену практику впровадження унії в інших маєтках Острозької ординації. Зокрема, повторює поставлення князем Олександром Заславським за правом патронату Мелетія Смотрицького на ігуменство в Дерманський монастир та Касіяна Саковича в Дубенський Спасо-Преображенський.

Значна роль у підбурюванні простолюду і насельниць монастиря до непокори настоятельниці-уніатці належала православним священникам. Вірогідною в цьому є роль священника села Розваж і за сумісництвом духівника монахинь, замість якого Мелетій Смотрицький невдовзі призначає вірного справі унії отця Василя. Є підстави вважати, що згадані хвилювання пришвидшили це призначення.

Відповідальність за врегулювання відносин між монахинями, новою старшою і священниками лягала фактично на адресата листа й офіційного представника князя – острозького старосту Миколая Новицького. Побіжно натякається на якесь майно чи володіння, які монастир міг втратити «при недбалстві попередників», на що староста теж мав звернути увагу і при виявленні такого повернути монастирю.

Найважливіший висновок, який може бути зроблений на основі даного документа, ґрунтується на наявних в тексті відсиланнях до історії жіночого монастиря поблизу села Розваж, як православної обителі в минулому. Про це безпосередньо свідчить факт неприйняття нової настоятельниці монахинями,

які мають підтримку православних священників і місцевого населення. Таким чином раніше заснування жіночого монастиря в Розважі, вірогідно, було здійснене кимось із представників родини Острозьких.

Додаток¹*

Wsciagnienie listu xiążenia Władysława Dominika do ur[odzonego] [Mikołaja] Nowickiego starosty ostróskiego w interessie klasztoru dziewiczego czerniczek ostrogskiego na Rozważu pisanego.

Władysław Dominik x[ia]że na Ostrogu y Zaslawim, hrabia na Tarnowie.

Panie Nowicki. Obchodzi nas to bardzo, ze się niektorzy z poddanych naszych na swawolą wyuzdali tak, ze duchowne osoby zniewazaią i przy służbie Bożey odprawowaniu wielką im przeszkodę czynią. Czego też doznawa zakonniczka od nas do monasteru rozwazskiego na starszą podana na imie Eufrazia Radomska, ktora i na mieyscach publicznych zniewagi wielkie odnosi, a to wszystko za poduszczeniem swieszczennikow schizmatyckich i tamtych czerniczek, ktore sub obedientia jey mieszkać niechcą. Chcemy tedy koniecznie tego i żądamy po waszmosci, abys waszmosc tego zabronił i surowo tych ktorzyby ją zniewazali, abo tez przeszkodę iaką czynili karaf. Niechcemy abowiem, aby się takie skandala między poddanemi naszymi znaydowały za ktore wielkie karanie Boskie mogłoby nastąpić. A mianowicie napomni waszmość tych swieszczennikow, aby buntow przeciwko niey poprzestali pod ciężką animaduersyą ktoraby ich nie minęła. Więc i te czerniczki, iesli niechcą in claustru pod jey posluszenstwem żyć, tedy i w miescie nic po nich. Zwłaszcza, iz tez tak zły przykład z siebie ludziom daią. Proszę tedy doirzy waszmość tego i chciey w tym postąpić officaciter i dla zasługi swoiey u P[ana] Boga i dla woli naszej. Przy tym tez napomni waszmość swieszczennikow, aby między poddanemi tego monastera do żadnych buntow okazyi nie dawali, gdyz słyszę ze nie mogąc się zemscic nad tą starszą monasterską poddanych swoich obrządkow od nich oddaleniem chcą się mscić. W czym abys ich waszmość serio

*Дякую Андрію Фелонюку за допомогу у підготовці документа до публікації. Написання слів залишене без змін. Для кращого розуміння змісту, згідно правил сучасного правопису, уніфіковано вживання великої, малої літери та ком, здійснено поділ тексту на речення. Скорочення слів розкриваються у квадратних дужках.

napomniał tego zyczę. Nakoniec doyrzyi waszmość tego iesliby co od tego monastera przez niedbalstwo przeszłych odpadło, aby zas przywroconą było. Zyczę zatym waszmości dobrego zdrowia od P[ana] Boga. Dan w Dubnie dnia 14 [septem]bris a[nno] D[omini] 1632. Ręką swą. M[anu] p[ropria].

Джерела і література

1. Горін С. Монастирі Луцько-Острозької єпархії кінця XV – середини XVII ст.: функціонування і місце у волинському соціумі. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2013. – 560 с.

2. Довбищенко В. М. Волинська шляхта у релігійних рухах кінця XVI – першої половини XVII ст. – К.: ПП Сергійчук М. І., 2008. – 882 с. Також див. список літератури.

3. Пам'ятки [археогр. щорічник]. – Том третій: Архів Української церкви.– Вип. 1: Документи до історії унії на Волині і Київщині кінця XVI – першої половини XVII ст. / упоряд. М. В. Довбищенко. – К., 2001. – 462 с.

4. Księga klasztoru dubieńsko-dubowieckiego W[ielebnych] Panien Bazylianek ZŚBW, praw ich funduszowych i różnych innych z różnych stron czerpanych wiadomości za przelożeństwa J. Panny Ludwiki Abramowiczowej, sporządzona roku 1810 przez Onufrego Leśniewskiego, burgrabiego grodzkiego sieradzkiego, Bogu na chwałę. In folio stron 169 // Archiwum Narodowe w Krakowie. – Archiwum Sanguszków. – Rkps 1090.